

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Nederlandse
Archeologische
Rapporten

065

Roman bathing in Coriovallum

The thermae of Heerlen revisited

K. Jeneson and W.K. Vos (eds.)

Roman bathing in Coriovallum

The thermae of Heerlen revisited

K. Jeneson/W.K. Vos (eds)

Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (Nederlandse Archeologische Rapporten 65), Amersfoort, 2020, 19 digitale bijlagen: <https://www.thermenmuseum.nl/overig/roman-bathing-in-coriovallum>

Het verschijnen van deze publicatie is een verheugend feit, nadat de overblijfselen van de Heerlense thermen al een zeer geslaagde ‘make-over’ hadden ondergaan. De thermen zijn niet alleen van belang als het grootste Romeinse (bad)gebouw dat in Nederland te zien is, maar mede als een prominent element van de *vicus* Coriovallum. *Vici* verschilden qua omvang van dorpjes tot (middelgrote) steden en hadden een verzorgingsfunctie voor reizigers en de bewoners van de omliggende regio. Deze nederzettingen waren niet primair gericht op agrarische productie (zoals *villae* en nederzettingen met houten boerderijen), maar hadden geen van het Romeinse gezag verkregen juridische status, zoals de hoofdplaatsen van *civitates* (‘districten’).

Nu zijn *vici* in Nederland sowieso al niet talrijk, maar bovendien was en is het moeilijk ze archeologisch te onderzoeken (dat geldt ook voor buitenlandse voorbeelden). De reden is de ligging binnen de grenzen van moderne plaatsen, onder de huidige bebouwing; denk ook

aan bijvoorbeeld Maastricht, Heel, Venlo en Cuijk (Rimburg is wat dit betreft een uitzondering). Veel archeologische waarnemingen en vondsten zijn decennia geleden gedaan, onder tijdsdruk bij bouwwerkzaamheden. Als er al sprake was van opgravingen, zijn deze vaak niet of niet volledig wetenschappelijk gepubliceerd. Dit geldt onder meer voor de opgravingen van de Heerlense thermen (jaren veertig) en de aansluitende delen van de *vicus* (jaren vijftig en tachtig). De hier besproken publicatie lost een deel van dit gemis op. Er wordt namelijk niet alleen ingegaan op het onderzoek van de thermen voorafgaand aan de recente restauratie, maar ook aan dat van de jaren veertig én aan opgravingen in de *vicus* rondom het bad.

Het boek ziet er verzorgd uit en is rijk geïllustreerd. De vele foto’s, kaarten en plattegronden zijn merendeels in kleur. Er zijn onder meer hoofdstukken over de geschiedenis van het onderzoek, het bouwhistorisch onderzoek, de watervoorziening, de proefsleuven van 2017-2018, de aansluitende *vicus*-bebouwing, de

fasering en datering van de thermen en ten-slotte is er een synthese. De hoeveelheid gepresenteerde informatie is omvangrijk, té veel om hier alles te bespreken. Tijdens het lezen wordt in elk geval duidelijk dat er nog veel vragen overblijven. Dat geldt voor elk archeologisch onderzoek en is geen probleem, maar sommige vragen blijven onbeantwoord door onvolkomenheden in de redactie en de afstemming van deelonderzoeken.

Een voorbeeld betreft de watervoorziening. Het is zeker aannemelijk dat men - eventueel pas in tweede instantie - een bron heeft 'afgevangen' bij de Onderste Caumer. In de stukken over het fysisch-geografisch onderzoek wordt echter niet ingegaan op de hoeveelheid potentieel beschikbaar (bron)water, terwijl wel getallen worden genoemd in het hoofdstuk over het watergebruik in de thermen. Daar wordt echter dan weer geen antwoord gegeven op de door de auteur zelf gestelde vraag (p. 102) of die hoeveelheid genoeg was voor de thermen. (Mijns inziens waarschijnlijk wel en zelfs voor een deel van de overige gebouwen in de *vicus*.) Een interessante, maar in het boek niet besproken kwestie, betreft de laat-Romeinse periode: Als het bad nog in gebruik was gedurende de gehele 4de eeuw (p. 184-186), hoe is het probleem dan opgelost dat de diepe spitsgracht rond het complex een waterleiding vanuit het zuidoosten onderbrak?

De laat-Romeinse datering van het bad waaraan zojuist is gerefereerd, berust op een

¹⁴C-datering van houtskool onder een element van een late verbouwing van een stookplaats (vanaf 390 na Chr.). Een dusdanig laat gebruik van het gebouw is natuurlijk bijzonder interessant, zelfs als er geen water meer stroomde en sprake was van bijvoorbeeld een 'woonbestemming'. De meest cruciale dateringskwestie, die van de bouw van de thermen, komt vanzelfsprekend ook in de publicatie aan bod. Zonder te veel in details te treden, moet worden opgemerkt dat het verhaal hierover in hoofdstuk 9 niet eenvoudig te volgen is. Er wordt teruggegrepen op gegevens uit andere hoofdstukken en vooral wordt alles uitsluitend beschreven. Een schema of tabel met een meer gevisualiseerde samenvatting van de relevante maar complexe gegevens zou nuttig zijn geweest, zoals die over de positie van de vloeren van *praefurnium* (stookruimte) 1 met de bijbehorende ¹⁴C-dateringen en het verband met iets als de '...datering van de in de verwarmde ruimtes aangebrachte mortel.' (p. 170).

Uiteindelijk berust de gekozen begindatering van het opgegraven gebouw - misschien is er een voorganger geweest - vooral op de architectuur in vergelijking met die van baden elders, een datum tussen 65 en 73 na Chr. Hoewel geen specialist op het gebied van Romeinse baden, is mijn vermoeden dat hier nog niet het laatste woord over is geschreven. De datering berust vooral op bepaalde veranderingen in de plattegronden van badhuizen, met een verandering in de ordening van de ruimten

en andere 'basiselementen'. De baden waarmee wordt vergeleken zijn niet zeer talrijk, vrijwel zeker niet alle precies gedateerd en bovendien gelegen in uiteenlopende delen van het imperium zoals Zwitserland, Duitsland en Groot-Brittannië. Het is de vraag of de veranderende lay-out van baden in dit grote gebied zo synchroon verliep dat Heerlen zeker tussen de laat-Neroonse en 'midden-periode van Vespasianus' (73-75 na Chr.; p. 165) kan worden gedateerd.

Een interessante punt dat in de publicatie wordt besproken met betrekking tot Coriovallum als geheel, is het belang van de nederzetting. In hoofdstuk 10 wordt er alles aan gedaan dit belang te benadrukken. Heerlen zou 'Tot nu toe altijd zijn geïnterpreteerd als een gewoon Romeins wegdorp.' (p. 197, mijn vertaling). Dat is wat overdreven: weinig archeologen zullen Heerlen hebben gelijkgesteld aan sommige van de kleinere *vici* die langs de doorgaande wegen voorkwamen. De aanwezigheid van meerdere grote stenen gebouwen buiten de thermen zou niemand verrassen. Maar om de plaats een grootte van 40-50 hectare te geven (p. 198) lijkt vergezocht. Dit is groter dan midden-Romeins Nijmegen en meer dan de helft van Xanten (waarvan de oppervlakte van 73 hectare bovendien niet helemaal bebouwd lijkt te zijn geweest). Heerlen zal ergens tussen de 10 (kern bewoning) en 20-25 hectare (inclusief 'bedrijventerreinen' met pottenbakkerijen) groot zijn geweest, vergelijkbaar met Maastricht

en Jülich (Gulik). Hierbij moet men zich een inwonertal van grofweg 2000-3000 personen voorstellen. Het is best mogelijk dat Heerlen de hoofdplaats was van de stam van de Baetasii, maar dan een zonder de 'stadsrechten' van *municipia* of *coloniae*, dus nog steeds gewoon een *vicus*. Na de stichting van de Colonia Ulpia Traiana bij Xanten rond 100 na Chr. zal Heerlen ondergeschikt zijn geweest aan deze hoofdplaats van de *civitas* Traianensium. Hoewel de functie als regionaal economisch en religieus centrum zal zijn gebleven, was Coriovallum geen bestuurlijk centrum. De productie van met name aardewerk was tamelijk grootschalig, maar de status en rijkdom van de betrokken ambachtslieden was niet bijzonder groot. Tenslotte suggereert de ligging ten opzichte van de *vici* Maastricht en Jülich dat het 'verzorgingsgebied' van Heerlen tot een straal van 10-15 km beperkt bleef.

Na de discussie over enkele thema's die in het boek aan de orde komen, is het onontkoombaar een laatste redactioneel issue te benoemen. Naast de 200 gedrukte pagina's, gaat de publicatie vergezeld van 19 downloadbare bijlagen; de rapportages van deelonderzoeken, met een totale omvang van zo'n 1370 pagina's. Ongeveer de helft van de bijlagen is vertaald naar een zelfstandig hoofdstuk in het gedrukte boek en grotendeels niet onmisbaar. Voor de andere helft geldt dat niet: 750 pagina's rapportages over specialistisch onderzoek is gecomprimeerd tot 25 pagina's (3 procent!) in

hoofdstuk 8. Nu is wellicht niet alles uit de rapportages even relevant, maar ze hebben betrekking op voor de datering en interpretatie essentiële vondstcategorieën (aardewerk, munten, andere metaalvondsten, glas, natuursteen, dierlijk bot, inscripties). In het gedrukte boek ontbreken de meest basale tabellen - zoals aantallen munten per keizer/emissieperiode - en het is onbegrijpelijk waarom deze keuze is gemaakt. Het had de grote inzet van de specialisten recht gedaan en de vakmatig geïnteresseerde lezer serieus verder geholpen wanneer de bijdragen tot iets van 10-15 pagina's waren samengevat door de redactie, het boek zou hooguit iets meer dan 100 bladzijden in omvang zijn toegenomen. Het is eigenlijk onbegrijpelijk waarom de Rijksdienst Cultureel Erfgoed deze gemankeerde opzet in haar reeks *Nederlandse Archeologische Rapporten* heeft toegelaten (of heeft opgedragen?).

Het bovenstaande lijkt misschien muggenzifterij, maar let wel: de publicatie heeft wetenschappelijke aspiraties - en is niet voor niets Engelstalig - en dient dus aan wetenschappelijke eisen te voldoen. Het gaat daarbij niet om de omvang, maar vooral om de toegankelijkheid en controleerbaarheid van de gegevens. Eén voorbeeld ter illustratie. Er wordt in het boek verschillende keren gerefereerd aan kuil K(uil)14 buiten de thermen, met daarin een stuk van een mozaïekvloer die een verbouwing aan de thermen nog in de Flavische periode zou suggereren (p. 132, 167; bijlage 7, p. 75).

De datering zou berusten op die van *terra sigillata* uit het spoor, maar als men bijlage 9 over dit aardewerk doorzoekt, is daar niets te vinden over de context. Ook in bijlage 8 ('gebruiks-aardewerk'), is niets over deze kuil te vinden. Kortom: voor de archeoloog is de genoemde datering niet te controleren en de precieze inhoud van alle andere contexten is eveneens niet te achterhalen. Wat dit betreft schiet de publicatie dus echt tekort.

De punten van kritiek in het bovenstaande mogen iedereen die geïnteresseerd is in Romeins Heerlen er echter zeker niet van weerhouden dit mooie en relatief goedkope boek aan te schaffen. En het is meer dan de moeite waard de digitale bijlagen te downloaden en door te nemen. Alles bij elkaar wordt in elk geval nog weer eens duidelijk hoe ontzettend interessant de archeologie van Romeins Heerlen is.

H.A. Hiddink

